

Vesztegzár állította meg az utolsó magyarországi pestisjárványt

Fekete halál a szerémségi Ürögön

Ugyan a legtöbb szakirodalom úgy tudja, hogy Magyarországon az 1738-as volt az utolsó pestisjárvány, a tudományos munkák rendre megfelelnek egy csaknem hat évtizeddel későbbi tömeges megfertőződésről. A ragály 1795–96-ban kegyetlenül dühöngött az ország Oszmán Birodalommal határos déli végvidékén, a Szerémségben. Az „ürögi nagy pestis” emléke nyilván azért is homályosodott el, mert a Szerémség ma már Szerbiához tartozik, de talán sokkal inkább a járvány eredményes kezelésének köszönhető, hogy nem fért fel a történelemből a fekete lapjaira.

Amikor a közérdeklődés ismét egy veszélyes megbetegedés felé fordul, érdemes fellapozni a történelemből a járványokról szóló lapjait. A nép által dögvésznek vagy – az oxigénfelvételben támadt zavartól elsötétülő bőr miatt – fekete halálnak nevezett pestis egy rendkívül gyors lefolyású, az influenzához hasonlóan cseppfertőzés útján terjedő betegség. Ezt a ragályt azonban az influenzával ellentétben nem vírus, hanem baktérium okozza, amely eredetileg patkánybolháról került át az emberre. A pestis egészen 1894-ig gyógyíthatatlan betegségnek számított, így érthető, hogy felbukkanása páni rettegést váltott ki a régi emberekből. A történelem folyamán milliók halálát okozó kór máig nem tűnt el, és bár ma már létezik ellene védőoltás, még napjainkban is szedi halálos áldozatait, elsősorban a harmadik világban.

A pestist olykor biológiai fegyverként is használták, mint a krími Kaffa várát ostromló kipcsek 1346-ban, amikor fertőzött hullákat hajítottak be a genovai várvédők közé. Innen indult az eu-

rópai történelem legsúlyosabb pestisjárványa, majd néhány éven belül végigsöpört a kontinensen, és a lakosság egynegyedét-egyharmadát kipusztította. A pestis ezt követően újra és újra hullámokban jelentkezett, és az egész középkort végigkísérte. Mivel a kedvezőtlen higiéniai viszonyok a baktériumok terjedésének melegágyát jelentették, ezért vesztérges időkben – különösen várostromok idején –, amikor a köztisztaságra érthető okokból csekély figyelem sem jutott, sokszor a fekete halál tetézte a bajt. (Hunyadi János is pestisben halt meg a nándorfehérvári diadal után néhány héttel.)

A pestisjárványok az újkorban is kegyetlenül szedték áldozataikat, így a Rákóczi-szabadságharc alatt vagy a már említett 1738–1743 között dühöngő dögvész idején, ami a nyugati részek kivételével az egész országban súlyos, háromszázezer körüli emberveszteséget okozott. Később már valóban nem alakult ki országos pestisjárvány, de a ragályos betegség időről időre újra megjelent az ország határainál. Így 1795-ben, amikor a török birodalom európai részén újra felütötte a fejét a fekete halál, amely tavasszal már Belgrádban, vagyis a Habsburg Birodalom tőszomszédságában, az akkori magyar határt képező Száva túlsó partján pusztított.

1795. július 14-én a Szerémség fontos kereskedelmi és kisipari központjában, a megye közép részén fekvő Ürögön (szerbül Irig) gyors lefolyású, ragályos betegségben meghalt egy asszony. Az első áldozatot újabbak követték, és mivel a Szerémséget a törökidő óta lakó szerb jövevények akkoriban még élénk kapcsolatban álltak az oszmán uralom alatti anyaországukkal, a külső tünetek alapján hamar ráismertek a dögvészre. Az ürögiek mégsem jelentették a gyilkos kórt a hatóságoknak, mert az akkori törvények

értelmében a pestis eltitkolását halálbüntetéssel sújtották, amit a nép tévesen úgy értelmezett, hogy a pestist bevallókat büntetik fővesztéssel. Arra, hogy egy különös betegség felütötte a fejét, és sorra szedi áldozatait, a szerémi alispán figyelt fel, amikor a hónap végén hivatalos ügyben Ürögön tartózkodott. Szerém vármegye akkori főorvosa, a futaki születésű Buday András a Tarcal-hegység (Fruška gora) déli oldalán észlelt gyanús halálesetek nyomába eredt, és miután Ürögön és Szerémnyáradon azonosította a pestis jelenlétét, augusztus 1-jén jelentést írt a látotokról. A megyei főorvos által lefolytatott kontaktvizsgálat arra jutott, hogy a pestist egy határőrvidéki szerb asszony hozta át a Száván – az akkor török hódoltság alá tartozó – Szerbiából július elején. Állítólag abban a harisnyapárban lapult meg a baktérium, amelyet a „nulladik beteg” az anyaországban élő rokonoktól kapott ajándékba.

Mivel a pestisre nem volt gyógymód, sokan rémületükben azon nyomban elmenekültek otthonról, és a feljegyzések szerint a Tarcal déli lejtőinek szőlőiben, gyümölcsöseiben próbálták meg-

húzni magukat a „török nyavalya” elől. A dögvész emiatt a csoportos megbetegedések fázisából a tömeges megbetegedésekébe lépett: a kór hamar szétterjedt a Szerémség keleti felében, a zimonyi országút mentén egészen Karlócaig, Péterváradig, a kisebb falvakat sem kímélve.

Buday András azt is kiderítette, hogy Ürögre és Szerémnyáradra egyaránt a nulladik beteg lakóhelyéről, az Ópázova melletti Kernyesevcéről érkezett a kór, ezért a megyei főorvos javaslatára augusztus 6-án a hatóságok a feltartóztathatlannak tűnő pestis megállítására érdekében (mint később látni fogjuk, még éppen idejében) vesztegzár alá helyezték a Szerémség fertőzéssel érintett három járását. Addigra az ürmösborairól híres mezőváros, Ürög a járvány gócpontjává vált, és szigorúan őrzött karanténba került. Mivel a fertőzés emberek és tárgyak útján egyaránt képes volt a terjedésre, hamarosan a környező falvakban is jelentkeztek az első tünetes betegek.

A fertőzött területeket a még egészséges térségektől kordonnal választották el, ami azt eredményezte, hogy a Szerémség túlnyomó része

Ürög főtere, a Hal tér napjainkban (a szerző felvétele)

vesztegzár alá került. A karantént a legszigorúbban vették, szó szerint elvágták a „nyavalyavonalon” belül élőket a külvilágtól: leállították a közlekedést és a kereskedelmet, a Szerém megyét Bács megyétől elválasztó Dunán pedig senki sem kelhetett át. Az intézkedések betartását a császári katonaság és a helyben lakó határőrök segítségével ellenőrizték, a zárvonalat átlépni próbálók szó szerint az életükkel játszottak. A vármegye egészséges részeiből utazókat a lapangó fertőzés kiszűrése érdekében 21 napig, a fertőzött területekről érkezőket azonban 41 napig kontumáciába, azaz vesztegházba zárták (innen a karantén szó, amely negyven napot jelent). A megye határain három faépületet állítottak fel erre a célra, egyet Valkóváron, kettőt Péterváradon. A szomszédos megyék is védekeztek, a bácskaiak kilenc hónapon keresztül folyamatosan nagy erővel őrködtek a folyamnál, hogy a pestis át ne csapjon a Dunán. Sajátos egészségügyi óvintézkedésként a Szerémségben postára adott leveleket tömjénnel megfüstölték. Az elkülöní-

tésre is nagy hangsúlyt fektettek. A Magyar Hírmondó 1795. évi 23. számában ezt olvashatjuk: „nagy is a' vígyázás mind az ollyatén Helységek-re, mellyekből a' Lakosoknak nyavalyás része kiszállítódott a' mezőre, 's ott bésántzoltatva és őriztetve gyógyíttatik”.

Az ürögi pestis lefolyása a szokásos módon történt: a halálozások száma gyorsan felfutott, így a holttesteket idővel már nem tudták hova temetni. Bizarrr korabeli feljegyzések szólnak az utak mentén és a kertekben heverő hullákról, a településeket ellepő bűzös szennyáradatról és a mindent beborító undorkeltő mocsokról. A korabeli egészségügyi személyzetet lasszóval kellett fogni, azt, aki pedig mégis felcsernek állt, jellemzően nem a tiszta humanitárius szándék vezérelte: gyakran közönséges rablók jelentkeztek, akik valójában a halottak ingóságaira fenték a fogukat. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a karanténban élők élelmiszer-ellátása a ragály miatt szinte megoldhatatlan volt, ami a tartalékok gyors felélése után szörnyű éhínséget eredményezett.

Térképen az 1795-ös szerémségi pestisjárvány terjedése (a szerző rajza)

A járvány elleni küzdelem irányítását a bécsi helytartótanács a pesti születésű Schraud Ferencre, a pesti egyetem járványügyi szakértelemmel is bíró professzorára bízta. A fertőzésben elhunytak bútorait, holmijait közegészségügyi intézkedés gyanánt elégették, amitől a karantén alá vett településeket állandó füst borított be. A füsttől fertőtlenítő hatást is reméltek, ez volt az egyetlen védőszer az ecetbe mártott kendők használata mellett. Bár akkoriban köztudottnak számított, hogy a pestis terjedése és a higiénia elhanyagolása között komoly összefüggés van, a korabeli viszonyokat jól tükrözi, hogy a sírásókat szinte képtelenség volt rászoktatni arra, hogy munkájuk elvégzése után kezet is mossanak, ne csak a fűbe „törölközzenek”. A tudomány akkori állása nem adott rá magyarázatot, mi okozhatja a megbetegedést, ami tág teret adott a különféle babonák terjedésének. A Szerémségben ekkor már döntő többségben élő délszlávok körében is népszerű hiedelem azt tartotta, hogy a fekete halált egy vénasszony képében megjelenő démon terjeszti a leheletével. Egyesek látni is vélték, amint fehér ruhájában, lobogó hajjal kaszál a határban.

Szeptemberben a pestis továbbterjedt, és felbukkant a megyeszékhelyen, Ó-Valkóváron is, ami a fertőzés országos elterjedésének vészjósló jele volt. A hatóságok komolyan vették a fenyegetést, és a járványt a város egy kicsiny területére szorították le. Ezzel az óvintézkedéssel sikerült megállítani a továbbterjedést anélkül, hogy az a Duna vonalát átlépte volna.

Buday doktor közben egyenesen a járvány gócpontjából tanulmányozta a pestis lefolyását, alapos megfigyeléseket téve a tünetekről és a gyógyítás lehetséges módjairól, ami alapján Schraud professzor megírta háromkötetes latin nyelvű könyvét, amelyet máig hivatkozási alapnak tekint az orvosi szakirodalom. (Jellemző, hogy miközben szerb nyelven is megjelent, magyarul máig nem olvasható ez az értékes kordokumentum!)

A pestis az influenzával és a koronavírussal ellentétben hűvös időben kevésbé terjed, így az ősz jelentősen lassította térhódítását. A járvány hamarosan tetőzött, decemberre pedig a falvak-

ból már el is tűnt a fertőzés – az Ürög környéki gócpontot leszámítva, de ott is javulásnak indult a helyzet, a karantént azonban egészen 1796 áprilisáig fenntartották. Amikor megbizonyosodtak róla, hogy a dögvész végleg elmúlt, a biztonság kedvéért felégették az ürögi házak közel felét. Csak ezután kezdődhetett meg az élet újraindítása, ami nem ment egyik napról a másikra: beszédes adat, hogy 120 évbe telt, mire a mezőváros népessége utolérte a járvány előtti szintet.

Nézzük végül a járványstatisztikát, amely mindennél jobban rámutat arra, hogy a nép pestistől való rettegetése bizony megalapozott volt! Az 1795-ös szerémségi pestisjárványnak 13 helységben összesen 3435 halálos áldozatát jegyezték fel, a halottak közül 2548-at Ürögről, 425-öt Szerémnyárádról jelentették. Magát a pestist közel ötezren kapták el, a gyógyultak számát 1124-ben állapították meg, ami 75%-os mortalitást jelent (tehát a megfertőződtek háromnegyede elhalálozott!). A számok brutálisak: Ürög járvány előtti lakosságának (4813 fő) 53%-a odaveszett, Szerémnyárádon pedig a népesség (968 fő) 44%-a vált a pestis áldozatává. A környező falvak közül a 248 lakosú Görgeteg szenvedett árnyaiban legtöbbet a maga 69 halottjával (28%), míg négy további falu tíz százalék körüli veszteséget könyvelhetett el. A több mint ötezer lakosú Valkóváron 137-en fertőződtek meg, közel hatvan százalékukat sikerült megmenteni. Az öt további településen elhanyagolható maradt a halottak száma, így a kitartó járványügyi óvintézkedések meghozták eredményüket.

A járvány sikeres megállításáért a bécsi udvar Schraud Ferencnek mondott köszönetet, a polgári származású orvos jutalma a magyar nemesi cím elnyerése volt, de a Szerémségben szerzett érdemei bizonyára szerepet játszottak 1802-ben országos főorvossá való kinevezésében is. Ugyancsak Schraud Ferenc nevéhez fűződik az 1803-as délvidéki skorbut, a bukovinai tífusz és az isztriai sárgaláz leküzdése. Az ígéretes karriert azonban nem sokáig építhette, négy évvel később a vasvári tífuszjárvánnyal vívott küzdelme „döntetlenre” végződött: a járványt ugyan akkor is sikerült megállítania, de a tífusz magával ragadta a pályája csúcsán lévő országos főorvost.

Az ürögi pestis egyedülálló, barokk emlékműve a negyvenezres Ruma, azaz régi magyar nevén Árpatahló határában, az Ürög felé vezető országút két oldalán áll. A rumai svábok emelték 1797-ben a felégetett ürögi házak tégláiból, így adván hálát a Teremtőnek, amiért megmenekültek a szomszéd városban dühöngő pestistől. Az emlékmű katolikus templomi oltárt formáz, csúcsán kereszttel, két oldalán a „pestisvédőszentek” – Szent Rókus és Szent Sebestyén – szobraival. A pestisemlékmű pontosan azon a helyen áll, ahol a karantén határa volt, és ahol a pestist sikerült megállítani. A dögvész másik emléke az ürögi pravoszláv Szent Tódor-templom ikonosztáza, amelyen Haralampije vértanú küzd a pestissel, vagyis – ahogy a szerbek látták – a fehér ruhás női démonnal.

Az ürögi nagy pestis ugyan kegyetlenül szedte áldozatait, de az 1738-as fekete halállal szemben nem vált országos járvánnyá, és egyetlen évig sem tartott, ami a közegészségügy javulásának, elsősorban a vesztegzárnak köszönhető. A 18. század végi nagy szerémségi pestisjárvány fő tanulsága, hogy a szigorú óvintézkedések emberek ezreinek életét menthetik meg.

Az árpatahlói (rumai) pestisemlékmű (a szerző felvétele)

Felhasznált irodalom:

Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz I., III.*, 2002
Magyar Hírmondó. 1795. évi 23. szám, 378–381. o.

Silling István: Szerémségi képek. In: *Magyar Szó*. 2012. évi 263. szám, 22. o.

Schultheisz Emil: *A magyarországi járványok történetéből* (http://mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/Schultheisz_Jarvanyok.pdf)

Székely Ágoston: A pestisről. A szerémségi járvány 1795/96-ban. – A pestis klinikai képe a legújabb észleletek alapján. In: *Orvosi Hetilap*. 41. évf. (1897) 9. szám, 110–111. o.

Uri Ferenc: A nagy ürögi pestis története. In: *Bácsország*. 2006. évi 1. szám, 27–28. o.

Wilhelm, Franz (szerk.): *Rumaer Dokumentation 1745-1945*. Stuttgart, 1990